

مقاله تحقیقی

گیاهان دارویی منطقه حفاظت شده سد نوروزلو واقع در استان آذربایجان غربی شهرستان میاندوآب

سمیرا بهمنی*، بستان رودی، ناهید مسعودیان

دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دامغان، گروه زیست شناسی، دامغان، ایران

محل انجام تحقیق: دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، گروه زیست شناسی

* مسوول مکاتبات: سمیرا بهمنی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دامغان، گروه زیست شناسی، شماره تماس: ۰۹۱۴۱۸۳۰۰۸۳، پست الکترونیکی: samirata89@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۳/۲/۲۸

تاریخ پذیرش: ۹۳/۴/۱۵

چکیده

منطقه حفاظت شده سد نوروزلو میاندوآب در استان آذربایجان غربی قرار دارد که یکی از عرصه‌های جالب و تیییک در منطقه غرب کشور بوده و گونه‌های گیاهی بسیاری را در خود جای داده است. این ذخیره‌گاه در ۱۵ کیلومتری شهرستان میاندوآب واقع شده است. این پژوهش با هدف معرفی فلور منطقه و شناسایی گیاهان دارویی انجام گرفت. برای انجام این طرح از جمع‌آوری نمونه‌های گیاهی و اطلاعات صحرائی و میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای و هرباریومی استفاده شده است. اشکال زیستی گیاهان منطقه بر اساس سیستم رانکیه تعیین گردید. نمونه‌های گیاهی دارویی جمع‌آوری شده ۵۲ گونه بوده که در ۲۳ تیره و ۴۷ جنس قرار گرفته و از نظر غنای گونه‌های دارویی، Papilionaceae با ۸ گونه و Lamiaceae با ۸ گونه، Brassicaceae با ۶ گونه و Asteraceae با ۵ گونه هستند.

کلید واژه‌ها: سد نوروزلو، گیاهان دارویی، میاندوآب، فلور

مقدمه

به طبیعت گشته، به طوری که در اکثر کشورهای جهان دانش طب گیاه درمانی (Phytotherapy) در دستور کار پژوهش‌های مجامع علمی قرار گرفته است. در ایران نیز حکیمان بزرگ کشور در گذشته بهترین داروهای خود را از گیاهان تهیه و تامین می‌کردند (۲). گیاهان دارویی در عین حال، جزو ذخایر و منابع طبیعی هستند و در بسیاری از

گیاهان دارویی از منابع غنی ژنتیکی و یکی از ارزشمندترین سرمایه‌های ملی هر کشور به حساب می‌آیند (۱). امروزه رویکرد گسترده جهانیان به استفاده از داروهای طبیعی موجب ایجاد دگرگونی قابل توجهی در کلیه کشورهای جهان نسبت به شناسایی و تهیه مواد طبیعی و گیاهی و بازگشت

در شمال غرب ایران در استان آذربایجان غربی در فاصله ۱۵ کیلومتری جنوب شرق شهرستان میاندوآب در محدوده مختصاتی عرض جغرافیایی شمالی ۳۶ درجه و ۵۱ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۵۳ دقیقه و طول جغرافیایی شرقی ۴۶ درجه و ۱۳ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۱۷ دقیقه قرار دارد. مساحت منطقه ۱۱۵۰ هکتار می‌باشد. این منطقه از شمال غرب به روستای قشلاق نوروزلو، از شمال شرق به روستای میرزا نظام و آیدیشه، از جنوب شرقی به روستای گوجلوو از جنوب غربی به روستای حسین آباد محدود است (تصویر ۱). خاک‌های مطالعه شده در این شهرستان عمدتاً جزء خاک‌های کلاس‌های III و II است که در بخش‌های مرتفع‌تر عمق خاک کم و در بخش‌های مسطح خاک‌ها نیمه عمیق تا عمیق هستند. میانگین دمای ماهانه در میاندوآب نشان می‌دهد مرداد ماه با دمای متوسط ۳۴/۲ درجه سانتی‌گراد گرمترین ماه سال و دی ماه با دمای متوسط ۵/۱- درجه سانتی‌گراد سردترین ماه سال می‌باشد. میانگین میزان بارندگی در میاندوآب نیز نشان می‌دهد آبان ماه با ۵۶/۳ میلی‌متر بارندگی، پرباران‌ترین و مرداد ماه با ۰/۷ میلی‌متر بارندگی، کم‌باران‌ترین ماه سال می‌باشد. از نظر تقسیمات اقلیمی منطقه مورد مطالعه در اقلیم مرطوب سرد قرار گرفته است. جمع‌آوری گیاهان با روش مرسوم مطالعات تاکسونومیک در طی دو فصل رویشی از فروردین ۱۳۹۱ تا آبان ماه ۱۳۹۱ صورت گرفته است. گیاهان پس از خشک و پرس شدن، به روش‌های مرسوم شناسایی شدند (۱۱-۷، ۱۵). برای شناسایی برخی از نمونه‌های گیاهی دارویی نیز از هرباریوم دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند استفاده شد. نمونه‌ها پس از شناسایی به هرباریوم دانشگاه آزاد دامغان منتقل شدند.

کشورها کم یا زیاد از یک چنین منبعی برخوردارند که نوع، تعداد و تنوع گونه‌های گیاهی بر اساس شرایط و موقعیت جغرافیایی هر منطقه متفاوت است (۳).

حیدری ریکان و ملک محمدی در سال ۱۳۸۶ گیاهان دارویی دره قاسملوی ارومیه را معرفی کرده‌اند (۴). حیدری ریکان در سال ۱۳۸۲ طرح جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی آذربایجان غربی را انجام داد (۵). موسوی در سال ۱۳۸۳ گیاهان دارویی استان زنجان را معرفی کرده است (۲). هوشیدری در سال ۱۳۸۸ گیاهان دارویی استان کردستان را معرفی کرده است (۶). در کتاب-های فلور ایرانیکا و فلور ایران به گونه‌های گیاهی که از استان آذربایجان غربی جمع‌آوری شده، اشاره شده است (۷، ۱۷). به دنبال جمع‌آوری فلور در منابع طبیعی، تمرکز روی جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی و معرفی آنها یکی از ضروریات منابع طبیعی آسیب‌پذیر در سراسر کشور بوده است. مطالعه حاضر روی منطقه حفاظت شده سد نوروزلو در شهرستان میاندوآب واقع در استان آذربایجان غربی انجام گرفته است. این مطالعه اهداف زیر را در برداشت:

- معرفی فلور منطقه.
- شناسایی گیاهان دارویی منطقه.

مواد و روش‌ها

شهرستان میاندوآب با وسعت ۲۲۳۳۰۰ هکتار حدود ۱۸/۴ درصد از سطح استان را به خود اختصاص می‌دهد. این شهرستان در محدوده ارتفاع ۱۰۰۰ تا بیش از ۲۰۰۰ متر از سطح دریا می‌باشد. در این شهرستان ۳۳/۱۱ درصد را تپه‌ها و ۶۷/۸۸ درصد بقیه را اراضی دشتی، سیلابی و تشکیل می‌دهند. منطقه حفاظت شده سد نوروزلو

تصویر ۱- نقشه موقعیت منطقه مورد مطالعه.

شکل‌های زیستی بر اساس سیستم رونکیه، همی- کریپتوفیت‌ها ۴۲/۳ درصد، تروفیت‌ها ۳۸/۵ درصد و ژئوفیت‌ها ۹/۶ درصد است. در جدول ۱ به ترتیب نام تیره، نام علمی گونه، اسامی فارسی، شکل‌های زیستی، اندام مورد استفاده برای هر یک از گونه‌ها و در نهایت ارتفاع رویشگاه ذکر شده است.

نتایج

نمونه‌های گیاهی دارویی جمع آوری شده ۵۲ گونه بوده، ۶ گونه شامل گیاهان تک‌لپه‌ای و ۴۶ گونه شامل گیاهان دولپه‌ای می‌باشند. این گونه‌ها به ۲۳ تیره و ۴۷ جنس تعلق دارند. بیشترین تعداد گونه‌های دارویی متعلق به Papilionaceae با ۸ گونه، Lamiaceae با ۸ گونه، Brassicaceae با ۶ گونه و Asteraceae با ۵ گونه است. فراوان‌ترین

جدول ۱- فهرست گونه‌های دارویی در منطقه مورد مطالعه.

نام علمی	نام تیره	نام فارسی	فرم رویشی	اندام مورد استفاده	ارتفاع رویشگاه
<i>Ixiolimon tataricum</i> (Pall.)Herb.	Amaryllidaceae	خیارک	G	غده و سرشاخه گل- دار	۱۳۱۶
<i>Achillea micrantha</i> Willd.	Asteraceae	بومادران	He	گل آذین	۱۳۰۹
<i>Achillea wilhmssii</i> C.Koch	Asteraceae	بومادران	He	سرشاخه گل دار	۱۳۲۱
<i>Anthemis cotula</i> L.	Asteraceae	بابونه بهاری	He	گل و برگ	۱۳۲۷
<i>Centaurea solstitialis</i> L.	Asteraceae	گل گندم زرد	Th	گل و ریشه	۱۳۰۲
<i>Cirsium arvense</i> (L.)Scop.	Asteraceae	کنگرصحرایی	He	ریشه	۱۳۳۵
<i>Anchusa italica</i> Retz.	Boraginaceae	گاو زبان	He	سرشاخه گل‌دار و برگ	۱۳۱۸
<i>Cerintho minor</i> L.	Boraginaceae	عسلی	He	اندام هوایی	۱۳۱۷

<i>Alyssum desertorum</i> Stapf	Brassicaceae	قدومه بیابانی	Th	دانه	۱۳۲۲
<i>Alyssum linifolium</i> Step.ex Willd	Brassicaceae	قدومه برگ باریک	Th	دانه	۱۳۲۳
<i>Cardaria draba</i> (L.) Desv.	Brassicaceae	آزمک	He	برگ و دانه	۱۳۲۲
<i>Descurainia Sophia</i> (L.) Webb & Berth.	Brassicaceae	خاکشیر ایرانی	Th	دانه - گل - برگ	۱۳۲۱
<i>Raphanus raphanistrum</i> L.	Brassicaceae	ترب وحشی	Th	دانه - ریشه	۱۳۱۱
<i>Thlaspi perfoliatum</i> L.	Brassicaceae	کیسه چوپان ساقه محصور	Th	برگ	۱۳۱۱
<i>Stellaria holosteoides</i> L.	Caryophyllaceae	گندمک زنگوله ای	Th	برگ	۱۳۱۳
<i>Chenopodium album</i> L.	Chenopodiaceae	سلمک	Th	برگ	۱۳۱۰
<i>Convolvulus arvensis</i> L.	Convolvulaceae	پیچک صحرایی	Th	اندام های هوایی	۱۳۱۴
<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	Elaeagnaceae	سنجد	Ph	برگ و میوه	۱۳۳۹
<i>Fumaria asepala</i> Boiss.	Fumariaceae	شاه تره بی کاسبرگ	Th	اندام هوایی	۱۳۱۱
<i>Lallemantia iberica</i> Fisch.et Mey.	Lamiaceae	—	Th	میوه	۱۳۱۰
<i>Lamium album</i> L.	Lamiaceae	گزنه سفید	He	سرشاخه گل دار	۱۳۰۷
<i>Salvia syriace</i> L.	Lamiaceae	مریم گلی سوری	He	سرشاخه گل دار و برگ	۱۳۲۰
<i>Scutellaria pinnatifida</i> A. Hamilt. Subsp. Pinnatifida.	Lamiaceae	بشقایب سنبله‌ای رودباری	Ch	برگ	۱۳۱۴
<i>Stachys lavandulifolia</i> Vahl.	Lamiaceae	چای کوهی	He	سرشاخه گل دار	۱۳۲۵
<i>Teucrium orientale</i> L. Subsp. gloeotrichum Rech. F.	Lamiaceae	مریم نخودی شرقی تهرانی	He	گل	۱۳۲۲
<i>Thymus kotschyanus</i> Boiss & Hohen	Lamiaceae	آویشن	Ch	سرشاخه گل دار	۱۳۴۰
<i>Ziziphora tenuir</i> L.	Lamiaceae	کاکوتی	Th	اندام هوایی - گل آذین	۱۳۱۷
<i>Alhagi camelorum</i> Fisch.	Papilionaceae	خارشتر	He	اندام هوایی	۱۳۳۰
<i>Cornilla varia</i> L.	Papilionaceae	یونجه باغی	He	سرشاخه گل دار - برگ	۱۳۰۵
<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.Var. glabra	Papilionaceae	شیرین بیان	Ch	ریشه و ریزوم	۱۳۱۵
<i>Medicago sativa</i> L.	Papilionaceae	یونجه	Th	سرشاخه گل دار - برگ - ریشه	۱۳۰۶
<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Desr.	Papilionaceae	یونجه زرد	Th	برگ - گل - ریشه	۱۳۰۶
<i>Onobrychis cornuta</i> (L.) Desv. Subsp. Cornuta	Papilionaceae	اسپرس کوهی	Ch	برگ - گل	۱۳۱۸
<i>Trifolium repens</i> L.	Papilionaceae	شبدر سفید خزنده	He	گل	۱۳۳۰
<i>Vicia villosa</i> Roth.	Papilionaceae	ماشک زمستانی	He	گل - برگ	۱۳۱۰
<i>Allim akaka</i> Gmel.	Liliaceae	والک	G	پیاز - برگ	۱۳۳۲
<i>Muscari neglectum</i> Guss.	Liliaceae	کلاغک	G	پیاز	۱۳۰۷
<i>Papaver argemone</i> L.	Papaveraceae	خشخاش بیابانی	Th	دانه - برگ	۱۳۲۹

<i>Papaver dubium L.</i>	Papaveraceae	خشخاش هرز	Th	گلبرگ	۱۳۴۸
<i>Plantago lanceolata L.</i>	Plantagina	بارهنگ سرنیزه ای	He	برگ - ریشه - دانه	۱۳۱۸
<i>Agropyrum repans (L.) P. Beauv.</i>	Poaceae	چمن گندمی رونده	G	ریشه - برگ ساقه های جوان	۱۳۰۲
<i>Cynodon dactylon (L.) Pers.</i>	Poaceae	مرغ	Th	شیره گیاه	۱۳۲۶
<i>Poa bulbosa L.</i>	Poaceae	چمن پیازک دار	G	ساقه	۱۳۲۳
<i>Rumex crispus L.</i>	Polygonaceae	ترشک موج	He	ریشه	۱۳۱۸
<i>Adonis flammea Jacq. Subsp flammea</i>	Ranunculaceae	چشم خروس آتشین	Th	گل - برگ - ریشه	۱۳۰۸
<i>Reseda luteola L.</i>	Resedaceae	ورث - زردنما	He	ریشه	۱۳۲۶
<i>Sanguisorba minor Scop.</i>	Rosaceae	توت روباهی	He	برگ	۱۳۳۰
<i>Galium aparine L.</i>	Rubiaceae	بی تی راخ	Th	سرشاخه گل دار	۱۳۲۲
<i>Galium humifusum L.</i>	Rubiaceae	شیر پنیر	He	اندام هوایی	۱۳۱۵
<i>Galium verum L.</i>	Rubiaceae	شیر پنیر	He	سرشاخه گل دار - ریشه برگ	۱۳۱۵
<i>Viola tricolor L.</i>	Violaceae	بنفشه سه رنگی	Th	گل - برگ - ساقه	۱۳۰۶
<i>Peganum harmala L.</i>	Zygophyllaceae	اسفند	He	دانه - برگ - ریشه	۱۳۲۵

بحث

برد. در بررسی دیگری، حیدری ریکان و ملک محمدی گیاهان دارویی دره قاسملوی ارومیه را مورد مطالعه قرار داده‌اند. نمونه‌های جمع‌آوری شده ۱۸۰ گونه بوده که در ۵۱ تیره و ۱۴۱ جنس قرار گرفته و تیره‌های مهم گیاهی مانند Asteraceae با ۳۶ گونه، Papilionaceae با ۱۹ گونه، Lamiaceae با ۱۶ گونه و Rosaceae با ۱۵ گونه را شامل می‌شود. در منطقه حفاظت شده سد نوروزلو نیز ۵۲ گونه دارویی یافت شد که متعلق به ۲۳ تیره و ۴۷ جنس می‌باشد که از این تعداد ۱۳ تیره فقط یک گونه، ۳ تیره دو گونه و ۲ تیره نیز سه گونه در منطقه وجود دارند. مقایسه آماری گیاهان دارویی و جمع‌آوری شده به کل گیاهان منطقه نشان می‌دهد ۲۹/۳۸ درصد گیاهان منطقه دارویی هستند. در تقسیم‌بندی جغرافیایی رویش‌های ایران بر اساس ترکیب فلورستیک و پوشش گیاهی، منطقه مورد مطالعه در ناحیه ایران تورانی قرار دارد.

گیاهان دارویی، میراث بومی هستند که از اهمیت فراگیر و جهانی برخوردارند. گیاهان همیشه از دیرباز منبع اصلی پزشکی و داروسازی در اکثر نقاط جهان بوده‌اند. کشور ایران به دلیل داشتن شرایط اقلیمی و اکولوژیکی متنوع موجود در کشور، هم چنین وجود تنوع گونه‌ای و ژنتیکی فراوان گیاهی، از شرایط مطلوبی برای توسعه دانش گیاهان دارویی و تولید گیاهی در جهان برخوردار است. در مورد فلور آذربایجان غربی و گیاهان دارویی آن تاکنون مجموعه‌ای با اهمیت منتشر نشده است. حیدری ریکان در سال ۱۳۸۲ طرح جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان آذربایجان غربی که در آن ۲۰۰۰ نمونه در قالب ۸۵ تیره گیاهی بود، را انجام داد. از خانواده‌های مهم گیاهان دارویی در این طرح Rutaceae با ۷۲ گونه، Lamiaceae با ۴۶ گونه، Rosaceae با ۳۲ گونه، Papilionaceae با ۲۹ گونه و Umbelliferae با ۲۵ گونه و Brassicaceae با ۲۲ گونه‌ها می‌توان نام

تقدیر و تشکر

از معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان قدردانی می‌گردد.

منابع مورد استفاده

۱. قاسمی، ع، ۱۳۸۹، گیاهان دارویی و معطر (شناخت و اثرات آنها)، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، ص ۲۲۳ و ۴۰۲.
۲. موسوی، ا، ۱۳۸۳، گیاهان دارویی استان زنجان، فصلنامه گیاهان دارویی و معطر ایران، جلد ۲۰، شماره ۳، ص ۳۴۵-۳۶۸.
۳. رودی، ب، مظفریان، و، فلاحیان، ف، ۱۳۸۷، گیاهان دارویی ارتفاعات استان سمنان، فصلنامه علمی - پژوهشی دانش زیستی ایران، جلد ۳، شماره ۳، صفحات ۱-۶.
۴. حیدری ریکان، م، ملک محمدی، ل، ۱۳۸۶، گیاهان دارویی دره قاسملوی ارومیه، فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، جلد ۲۳، شماره ۲، صفحات ۲۵۰-۲۳۴.
۵. حیدری ریکان، م، ۱۳۸۲، گزارش طرح جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان آذربایجان غربی، فاز ۲.
۶. هوشیدری، ف، ۱۳۸۸، گیاهان دارویی استان کردستان، فصلنامه گیاهان دارویی و معطر ایران، جلد ۲۵، شماره ۱، ص ۱۰۳-۹۲.
۷. قهرمان، ا، ۱۳۸۶-۱۳۶۳، فلور رنگی ایران، جلد (۲۶) - (۱)، انتشارات موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
۸. اسدی، م، ۱۳۸۶-۱۳۶۷، فلور ایران، جلد (۵۷-۱)، انتشارات موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع تهران.
۹. عصری، ی، ۱۳۸۵، جغرافیای گیاهی، انتشارات دانشگاه پیام نور واحد تهران، ص ۲۷-۶۶.
۱۰. مظفریان، و، ۱۳۷۹، رده‌بندی گیاهی (جلد ۱-۲)، انتشارات امیرکبیر، تهران، ص ۱۱۱۰.
۱۱. مظفریان، و، ۱۳۷۷، فرهنگ نام‌های گیاهان ایران، انتشارات فرهنگ معاصر، تهران، ص ۲۴۰.
۱۲. مظفریان، و، ۱۳۸۳، درختان و درختچه‌های ایران، انتشارات فرهنگ معاصر.
۱۳. قهرمان، ا، ۱۳۷۳-۱۳۶۳، کروموفیت‌های ایران (سیستماتیک گیاهی)، جلد ۱-۳، انتشارات تهران.
۱۴. معصومی، ع، ۱۳۷۹، گون‌های ایران، جلد ۱-۴، انتشارات موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع تهران.
۱۵. آزادبخت، م، ۱۳۷۸، رده‌بندی گیاهان دارویی، موسسه فرهنگی انتشارات تیمورزاده، ص ۱ و ۴.
۱۶. زرگری، ع، ۱۳۶۸-۱۳۷۳، گیاهان دارویی، انتشارات دانشگاه تهران جلد‌های ۵-۱.
17. Rechinger, L.H., 1963-1998. Flora Iranica, Vol 1-173, Akademisches ruck-v Verlaganstalt, Graz.
18. Davis, P. H., 1965-1988. Flora of Turkey, vol 1-10, Edimburgh, University Press, Edinburgh.
19. Parsa, A., 1978. Flora of Iran, Sponsored by the Ministry of Science and Higher Education of Iran.
20. Takhtajan, A., 1986. Floristic regions of the world. University of California press, Ltd. California, p. 522.
21. Townsend, C.D., Guest, E., 1980-1985. Flora of Irak. Vol. 1-8. Baghdad, Ministry of Agriculture & Agrarian Reform.